

הרב ישי בוכריס

שכר הרופא

הרב ישי בוכריס, יליד קרית שמונה, החל את לימודיו בישיבת כרם-ביבנה בשנת תשמ"ד, לאחר לימודיו במדרשת נעם. בשנת תשמ"ט עבר ללמוד בכולל לדיינות ארץ-חמדה, וקיבל כושר לדיינות. מאז שנת תשנ"ו הוא משמש כר"מ בישיבת כרם-ביבנה, וכדיין בביה"ד לממונות בישיבה, המשמש את כל תושבי האזור.

ראשי פרקים

- א. אין ליטול שכר על קיום מצוה
- ב. מצוה המוטלת על הכל ומקיים אותה אדם אחד
- ג. האם יש חילוק בין מצוה המוטלת עליו או על הכלל?
- ד. שכר כפי שהתנה או שכר כפועל בטל?
- ה. כשאין רופא אחר, מוטלת המצוה רק עליו
- ו. ברפואה תמיד מוטלת המצוה על רופא מסויים
1. אם התנה - חייב לשלם
2. מחלוקת הרמב"ן והריטב"א כשדורש שכר גדול

עמוד תוכן

א. אין ליטול שכר על קיום מצוה

נפסק בשו"ע יו"ד שלו, ב: "הרופא אסור ליטול שכר החכמה והלימוד, אבל שכר הטורח והבטלה מותר." הט"ז והש"ך במקום כתבו בביאור טעמו של דין זה, שכיון שרפואה הינה בעצם השבת אבידה, מחוייבים בה עפ"י דין, ואין זה לפני משורת הדין. ואף שאין זה השבת אבידה ממונית, אלא השבת אבידת גוף, חייבים בדיני השבת אבידה, ולמדו זאת חז"ל מהדרשה "והשבותו לו - לרבות השבת גופו".

מקור הדין לכך הוא מהמשנה (בכורות פ"ד): "הנוטל שכר לדון - דינו בטלים; להעיד - עדותיו בטלים", ובגמ' שם (כט, א): "מנא הני מילי? אמר רב יהודה אמר רב: דאמר קרא 'ראה לימדתי אתכם וגו'" (דברים ד) - מה אני בחינם, אף אתם בחינם." ומכאן למדו חז"ל לכל עניין שיש מצוה לעשותו, שאין ליטול עליו שכר, אלא מצווים אנו לעשותו בחינם כדרך שעשה הקב"ה עמנו, שלימדנו את החוקים והמשפטים בחינם. ואף שהשבת אבידה לא נשנתה במשנה זו, למדו חז"ל מדין זה לכל מעשי האדם שמצווה לעשותם.

ב. מצוה המוטלת על הכל ומקיים אותה אדם אחד

1. אם התנה - חייב לשלם

בסעיף ג (שם) פסק המחבר: "אבל אם התנה בשכר הרופא הרבה - חייב ליתן לו, שחכמתו מכר לו, ואין לו דמים." והוסיף הרמ"א: "ואף על פי שיש מצוה עליו לרפאותו, שכל מצות עשה דרמיה אכולי עלמא, אם נזדמנה לאחד ולא רצה לקיימה אלא בממון, אין מוציאין הממון מידו, ולא מפקיעין מידו חיוב שלהם." כוונת הרמ"א היא, שאף שעל הריפוי אין ליטול שכר, שהרי מצוה היא, אם התנה הרופא לעשות זאת בשכר, חייב

ליתן לו; משום שיש הבדל בין מצות עשה המוטלת על אדם מסויים - שבמקרה זה אין ליטול שכר, ואף אם התנה לעשות זאת בשכר אין חייבים ליתן לו - לבין מצות עשה המוטלת על הכל, ואדם אחד עושה אותה בפועל. אזי אף שאין לו לכתחילה לדרוש שכר על מעשיו, אולם אם התנה לעשות זאת בשכר חייבים ליתן לו השכר המובטח.

ובביאור הגר"א כתב:

אבל אם התנה וכו' - דלא כיש מפרשים דטעמא דבורח משום דחייב להצילו משום השבת אבידה, ולדבריהם אפילו התנה בשכר הרופא. וליתא, דא"כ מאי ראייה הביא רב פפא שם לחליצה, דהא חליצה לא רמי עליה למחלץ. ואע"ג דיבם שאינו הגון, מכל מקום אי כניס לאו איסורא עבר. אלא הטעם משום שמתנה בשכירות יותר מכדי דמיה, מפני האונס והדחק הוא וכו'.

ובד"ה ואעפ"י שיש מצוה וכו' כתב:

בא לתרץ קושיית הריטב"א, הביאו הנימוקי יוסף בסוף פרק מצוות חליצה, דהא מיחייב מדאורייתא, משום דאבידת גופו.

2. מחלוקת הרמב"ן והריטב"א כשדורש שכר גדול

רוב דברי הגר"א מקורם בתורת-האדם לרמב"ן בחלק הרפואה, המפרש את הסוגיא ביבמות קו, א בעניין בת חמיו של רב פפא, שנפלה לפני יבם שאינו הגון, ואלו דבריו: ושמעין מינה, דכל דמתני בשכירות יותר מכדי דמים, מפני האונס ודוחק השעה שלו, יכול לומר משטה אני בך. והוא הדין ללוקח סממנין ביותר מכדי דמיהן מפני דוחק החולי, דלא מתחייב אלא בדמיהן. אחד הסוחר ואחד הלוקח, שווים הם בדין זה. אבל אם התנה בשכר הרופא הרבה, חייב ליתן, שחכמתו מכר לו, ואין לה דמים. ויש מי שסבור, דטעמא דבורח, משום דחייב להצילו משום השבת אבידה, ולפיכך אין לו שכרו אלא כפועל בטל. ולדבריהם אין לרופא אלא שכר בטלה שלו - שאם היה בטל מן הסלע והתנה עמו, נותן לו את הסלע. ולא מסתברא, דכיון דמדמינן לה לחליצה, דעל מנת שתיתן לך מאתיים זוז, דלא רמיא עליה חיובא ממש למיחלץ, ואי כניס לה לאו אסורא עביד. שמע מינה, דלאו חיובא דמצוה הוא, אלא דינא הוא, דלא מיחייב איניש בתנאין בשעת הדחק ביותר מכדי דמים. הא בשכר רופא, ששווה כל כסף הוא, חייב ליתן לו כל מה שהתנה לו. ואעפ"י שמצוה עליו לרפאות, אף בורח נמי מצוה עליו להציל. אלא כל מצות עשה דרמיא אכולי עלמא - אם נזדמן לו, ולא רצה לקיימה אלא בממון, אין מוציאין מידו, ואין מפקיעין ממנו חיוב שלו.

הרמב"ן הביא בדבריו שיטה בשם "ויש מי שסבור". נראה ששיטה זו מובאת בנימוקי-יוסף על הסוגיא הנ"ל בשם הריטב"א, וכדעת הרמב"ן כתב אף הנ"י: וכתב הרב, דמהא שמעין, דמי שהוא חולה וסממנים ביד חבריו שווים כ', והתנה עליו ליתן הרבה בדמיהן מחמת אונס חוליו - אין לו אלא דמיהן. אבל רופא יש לו שכרו משלם, שחכמתו מכר לו, והיא שווה דמים הרבה. וכתב הריטב"א ז"ל, דאינו מחוור, שהרי חייב הוא לטרוח בחכמתו לרפאותו מדין אבידת גופו, ודיו בשכר טרחו כפועל בטל, או כפי הראוי לו.

א"כ נחלקו הרמב"ן והריטב"א בעניין שכר הרופא במקרה שדרש הרופא עבור הריפוי סכום גדול - לפי הרמב"ן ישלם כל שכרו, ואילו לריטב"א כפועל בטל, או כפי הראוי לו, אך לא ישלם כל המובטח לו. ובטעם הדבר כתב הריטב"א, שהרי מצוה קעביד וחייב הוא לטרוח לרפאותו; וכידוע, על מצוה אין לקבל שכר. ואילו הרמב"ן חילק בין

מצות עשה המוטלת על אדם מסויים, לבין מצות עשה המוטלת על הכל - שבמקרה הראשון, כאשר המצוה מוטלת על אדם מסויים אינו רשאי לדרוש שכר; ואף אם דרש והסכימו איתו על כך, אין חובה לשלם לו, ואפשר לומר לו משטה אני בך. משא"כ כאשר המצוה מוטלת על הכל ונזדמן לאחד לעשותה - אזי אף שלכתחילה אין לו לעשותה בשכר, אך אם דרש שכר וסוכם עמו על כך, אין מפקיעין ממנו חיוב שלו.

אולם דברי הריטב"א מוקשים, שהרי הרמב"ן הוכיח שהסיבה שאין לשלם לבעל המעבורת שהציל את הבורח מבית האסורים, אינה משום מצוה קעביד, אלא משום שהתחייבות הנובעת משעת הדחק אינה התחייבות. שהרי בסוגיא דימו מקרה זה לנידון היבם שלא אבה לחלוץ (ופיתו אותו בשכר מסויים, ודרשו המתחייבים שלא לקיים ההתחייבות משום טענת השטאה), ובנידון היבם בודאי שאין הסיבה משום שמצוה קעביד. ואם כן, דמיון יש בין בעל המעבורת לבין היבם. אלא ודאי שהכוונה היא שבשני המקרים הללו ההבטחה לתשלום לא נבעה מרצון מוחלט, אלא מחמת הדחק, ומשום כך בקשו המתחייבים לבטל את התחייבותם. וא"כ קשה: כיצד יפרש זאת הריטב"א? שהרי לשיטתו אף במצות עשה המוטלת על הכל, אין התחייבות הממון חלה; וא"כ מדוע דימו את מקרה המעבורת, ששם סיבת אי התשלום הינה מצוה, למקרה היבם, ששם סיבת אי התשלום היא שעת הדחק?

ג. האם יש חילוק בין מצוה המוטלת עליו או על הכלל?

קודם שנתרץ שיטת הריטב"א, נבאר את שיטת הרמב"ן. נראה שג' הנחות ישנן כדי להבין את החילוק בין שכר הרופא לבין שכר הסממנים (לגבי שכר הרופא כתב הרמב"ן שיש לשלם את כל השכר שהתחייבו, ואילו בעניין שכר הסממנים יש לשלם את שווים בלבד):

- א. מצות ריפוי הינה מצות עשה המוטלת על הכל.
 - ב. הלכה היא, שמצות עשה המוטלת על הכל, ונזדמנה לאחד וקיימה, אם לא רצה לקיימה אלא בשכר, אין מפקיעין ממנו חיוב שלו.
 - ג. רפואה הוי דבר שאין לו שווי, משום שחכמתו מכר לו.
- הבין הרמב"ן, שבעל השיטה החולקת אינו מסכים עם הנחה ב', וסבור שאף אם זו מצות עשה המוטלת על הכל, ובא אחד לקיימה בממון, אין חיוב לשלם את החיוב שלו, משום שהיא מצות עשה, וידוע שאין שכר על מצוות, כדלעיל. ואף אם התנה עמו, יכול המתחייב לומר משטה אני בך. וראיה לדבר מבורח מבית האסורים, שיכול לומר לבעל המעבורת שישלם לו שכרו הרגיל ולא שכר שהבטיח לו, משום טענת השטאה.

ועל כך השיג הרמב"ן, שהרי בסוגיא הנ"ל השוו בין הבורח מבית האסורים לבין יבמה המעוניינת בחליצה שהבטיחה ליבם סכום גדול אם יחלוץ לה, ובשניהם הדין הוא שאינם מחוייבים לעמוד בהתחייבות. ולפי השיטה הנ"ל, אין קשר בין שני המקרים, שהרי במקרה המעבורת סיבת אי התשלום היא "מצוה קעביד", ואילו בעניין היבמה סיבת אי התשלום היא חסרון בגמירות דעת, משום שההתחייבות נעשתה בשעת הדחק.

על כל פנים היוצא מכך הוא, שהריטב"א, שדעתו כדעה החולקת, אינו סובר שיש חילוק בין מצות עשה המוטלת עליו לבין מצות עשה המוטלת על הכל, ונזדמן לו לקיימה.

שנינו בנדרים לח,ב: "המודר הנאה מחבירו - נכנס לבקרו, עומד אבל לא יושב; ומרפאהו ריפוי נפשות, אבל לא ריפוי ממון." בעניין ריפוי ממון, האסור למודר הנאה, כתב הריטב"א:

ורפואת ממון - ריפוי בהמתו. והא דלא מחייב ליה - כשאפשר על ידי אחרים. ולפיכך, אם מרפאה בחינם, נמצא מהנהו; אבל בשכר שרי. ובחינם נמי - אם אי אפשר להתרפאות על ידי אחרים, מרפא אותה, דהא מיחייב בהכי מדין השבת אבידה.

מוכח מדבריו, שסובר שישנו חילוק בין מצות עשה המוטלת עליו לבין מצות עשה המוטלת על הכל. שהרי חילק בריפוי בהמתו בין מקרה שאפשר לרפאותה ע"י אחרים, ואז אסור לו לרפאות בחינם (משום שעתה זו מצות עשה שמוטלת על הכל), לבין מקרה בו אי אפשר להתרפאות ע"י אחרים, שאז ריפוייה על ידו מותר (משום שעתה זו מצוה המוטלת עליו בלבד). מכאן קשה על האמור לעיל, שהריטב"א אינו סובר שיש חילוק בין מצות עשה המוטלת עליו, לבין מצות עשה המוטלת על הכל.

אלא שיש להקשות על הריטב"א: מדוע ריפוי נפשות מותר לרפאותו אף שהוא מודר בהנאה, ובריפוי זה אין חילוק בין אם אפשר להתרפאות ע"י אחרים, ובשני המצבים מותר לרפאותו? וכך כתב הריטב"א אף באפשר לו להתרפאות ע"י אחרים: "שרי ליה לרפאותו, דמצוה דנפשיה קעביד, שחייב הוא לרפאות ישראל חבירו בחינם, ואין לו ליטול אלא שכר בטלה." מדוע גם במקרה זה לא נחלק בין אפשר לו להתרפאות ע"י אחרים לבין אי אפשר?

ד. שכר כפי שהתנה או שכר כפועל בטל?

בדברי הריטב"א, שציטט הנמוק"י, יש לדקדק במה שכתב "ודיו בשכר טורחו כפועל בטל, או כפי הראוי לו" - מהו ספיקו של הריטב"א בדבר השכר המגיע לרופא, שכר בטלה או שכר הראוי לו?

מהרש"ל כתב בים-של-שלמה (ב"ק פ"י סי' לח), שר' שמחה פסק שצריך ליתן לשדכן כפי אשר התנה, משום שרגילות הוא לתת בשדכנות הרבה יותר מכדי טורחו. כך משמע גם מהרא"ש בסוגיית בורח מבית האסורים. ובהמשך כתב ביש"ש:

מכל מקום שכר הרופאים... (אינו כמו זה ו) צריך ליתן שכרו מושלם כאשר התנה. ואף שכתב הר"ן (נראה שכוונתו לנמוק"י) בשם הריטב"א בפרק מצות חליצה, שגם לרופא אין לו אלא שכרו, ולא כפי מה שקצב - שהרי הוא חייב לטרוח בחכמתו לרפאותו, מדין אבידת גופו, ודיו שנוטל שכר טורחו - מכל מקום נ"ל דברי הרב עיקר... וצורתא דשמעתא מסייע לן, מדאמר "הבורח מבית האסורים".

הביא ביש"ש ראיה מסוגיית הבורח מבית האסורים, שממנה משמע דלא כדעת הריטב"א. נראה שכוונתו לראיה שהביא הרמב"ן מסוגיא זו. אף על פי כן נראה שחולק במקצת על דעתו, שהרי הרמב"ן נימק את הדין שמשלמים לרופא כפי שהוסכם משום שחכמתו מכר לו, ולחכמה אין דמים. ואם כן יוצא, שאם יש רגילות לשלם שכר נמוך ממה שהוסכם, אעפ"כ ישלם כפי שהוסכם. משא"כ היש"ש, שנימק דין זה בכך שרגילות הוא לתת יותר משכר טורחו; ועל כן נראה שרק אם הוסכם על סכום שרגילות לתת אותו, חייב לשלם זאת. והטעם שלא הדגיש זאת היש"ש הוא משום שבדרך כלל אין נפקא מינא, שהרי דרך בני אדם לתת דמים מרובים.

ה. כשאין רופא אחר, מוטלת המצוה רק עליו

בהלכות מילה (יו"ד סי' רסא) הביא הרמ"א תשובת הרשב"א בעניין אב שאינו יודע למול, וישנו מוהל בעיר אך אינו מעוניין למול בחינם כי אם בשכר. כתב הרשב"א בתשובתו:

יש לביידי לגעור במוהל זה, כי אין זה דרכם של זרע אברהם, ואדרבא המוהלים מהדרין שיתנו להם למול. ואם עומד במרדו, ואין יד האיש משגת לתת לו שכרו, הוי כמי שאין לו אב, שביידי חייבים למולו, ולכן ביידי כופין אותו (את המוהל), מאחר שאין אחר שימול.

ופסקי הרמ"א נראים סותרים זה את זה, שהרי בסי' של"ו פסק שמצות עשה המוטלת על הכל ונזדמן לאחד ולא רצה לקיימה אלא בשכר, אין מפקיעין חיוב שלו. ומדוע א"כ פסק בסי' רס"א כדעת הרשב"א, שכופין את המוהל וימול בחינם? הרי גם זו מצות עשה המוטלת על הכל?

נראה שהחילוק בין שני המקרים הוא זה: בעניין מצות המילה מבואר בשאלה שישנו מוהל אחד במקום זה, ומשום כך אין זה נחשב כמצות עשה המוטלת על הכל, אלא מצוות עשה המוטלת על המוהל בלבד, שהרי אין אחר היכול לקיים מצוה זו; ¹ משא"כ בסי' של"ו, שם מדובר שיש במקום רופאים מספר, ואין המצוה מוטלת על אחד מהם באופן פרטי, אלא מוטלת על הכל בצורה שווה.

ומדויק מאוד לשון הרמ"א בהלכות מילה, שכתב: "מאחר שאין אחר שימול" - משמע שאם היו יותר מוהלים, אין ביה"ד רשאי לכוף אחד מהם שיעשה מצוה זו בחינם, משום שזו מצות עשה המוטלת על הכל.

חילוק מעין זה כתב הרדב"ז בתשובה (ח"ג סי' תקנו) בעניין עיר שיש בה רופא מומחה יחיד, והתנו עמו לשלם לו שכר גבוה במיוחד. ושאלו, האם מחוייבים לעמוד בהסכם? וענה הרדב"ז, שאין צריך לשלם לו יותר מאשר שכר טורחו כפועל בטל. הוסיף הרדב"ז, שאף הרמב"ן מודה במקרה כעין זה שאין זקוקים לשלם לו השכר המובטח, משום שרופא זה מומחה הוא, ומחמת מומחיותו נחשב כיחיד במקום, ועל כן מצות הריפוי מוטלת עליו בלבד, ואין הגדרתה כמצות עשה המוטלת על הכל. ומשום כך אינו רשאי לקבל שכר גבוה יותר מאשר שכר בטלתו.

ו. ברפואה תמיד מוטלת המצוה על רופא מסויים

לפי חילוק זה נראה שאפשר ליישב את דעת הריטב"א, אך לא כפי שהבינוהו אלה שהשיגו עליו. בגמ' (עבודה זרה נה,א) נאמר: "ייסורין - בשעה שמשגרין אותן על האדם, משביעין אותן, שלא תלכו אלא ביום פלוני, ולא תצאו אלא ביום פלוני, ובשעה פלונית וע"י פלוני, וע"י סם פלוני." מבואר מקטע אגדתי זה, שרפואת האדם קבועה מראש, ואף הרופא המרפא נקבע מראש. אם נקבל דעה זו, יוצא שהרופא אינו זכאי לתשלום יותר מאשר שכר בטלתו, ממה נפשך: אם רופא זה הוא הרופא שנקבע לרפאותו, הרי שהמצוה מוטלת עליו בלבד, ואין לו לדרוש יותר מאשר שכר בטלה; ואם רופא זה אינו הרופא שנקבע לרפאותו, בודאי שאין מגיע לו שכר הגדול משכר הבטלה, שהרי רפואתו לא תצליח בידו.

אם נדייק בלשון הגמ' "בשעה שמשגרין ייסורין על האדם", אפשר שבאו לחלק בין אדם לבהמה - כלומר: דווקא בייסורין הבאים על האדם ישנה ההשבעה הנ"ל, שיבואו ביום מיוחד ויצאו ע"י רופא וסם מיוחד וכו'; משא"כ כאשר באים חולאים על בהמה, אין השבעה כזו. ומשום כך חילק הריטב"א בנדרים, בין ריפוי נפשות לריפוי בהמות.

1. נראה שלא זו בלבד שאין חובה לשלם לו שכר, אלא רשאים אף להערים עליו ולהבטיחו ממון רב, ולאחר המילה יתנו לו שכר בטלה בלבד.

ועל אף שסוגיא זו בעבודה זרה נראית כמילתא דאגדתא, ואין למדים מדברי אגדה, נראה שבתלמוד הירושלמי קבעו הלכה עפ"י סברא זו. בירושלמי נדרים פ"ד ה"ב נאמר: ר' יודא ור' יוסי - חד אמר... וחרנה אמר: כאן בשיש לו מי שירפאנו, וכאן בשאין לו מי שירפאנו. אם בשיש לו מי שירפאנו, אפילו רפואת הנפש לא ירפאנו? **לא מכל אדם זוכה להתרפאות.**

מפורשת הסברא הנ"ל לחלק בין ריפוי נפשות לבין ריפוי בהמתו. ודווקא על ריפוי נפשות נאמר שלא מן הכל זוכה להתרפאות, ומשום כך מוזר ההנאה יכול לרפאותו ממה נפשך - אם הוא הרופא שנקבע לרפאותו, הרי מצוה זו מוטלת עליו בלבד; ואם אינו הרופא, הרי שלא גרם לו הנאה, ואין זה סותר את היותו מוזר הנאה ממנו.

אומנם בשו"ע בהלכות נדרים (יו"ד רכא, ד) פסק:

אם אין דרך ליתן שכר לרופא, יכול (מוזר הנאה) לרפאותו, ואפילו אם יש רופא אחר שירפאנו. אבל אם דרך ליתן שכר לרופא, לא ירפאנו בחינם. ולא ירפא לבהמתו, ואפילו אם אין דרך ליתן שכר לרופא.

הרי שכתב, שאם יש דרך לתת שכר לרופא, אין לרופא לרפאו. אך זה לא קשה כלל, שהרי המחבר הולך לשיטתו בסי' של"ו, הפוסק כדעת הרמב"ן שרופא שדרש לקבל שכר, צריך לתת לו כמו שהתנו; והריטב"א לשיטתו, שאין לתת לו אלא שכר בטלתו, ועל כן רשאי במקרה כזה לרפאו. יוצא אם כן, שהריטב"א חולק אמנם על הרמב"ן, אך לא בהנחה השניה, אלא בהנחה הראשונה - היינו: שהרמב"ן סבור שמצות ריפוי הינה מצות עשה המוטלת על הכל; ואילו הריטב"א טוען שזו מצות עשה המוטלת עליו בלבד.

כאמור לעיל, כתב הריטב"א בעניין שכר הרופא: "דיו בשכר טורחו כפועל בטל, או כפי הראוי לו", ושאלנו: מה הם צדדי הספק של הריטב"א בדבר השכר המגיע לרופא, כפועל בטל או כפי הראוי לו?

נראה שכוונת הריטב"א היא לומר, שאף אם נודה לדברי הרמב"ן ונתייחס אל הרופא כמצות עשה המוטלת על הכל, עדיין יש לחלוק על הרמב"ן הסובר שיש לשלם את השכר המובטח (הטעם לכך הוא משום שלחכמה אין קצבה). וסובר הריטב"א, שאין לקבל סברא זו אלא לחכמה שיש לה קצבה, והקצבה היא מה שראוי לו, כלומר כמה שנוהגים לשלם לרופא (כשיטת מהרש"ל בים-של-שלמה).

לסיכום ניתן לומר, שהרמב"ן הבין שבעל השיטה השניה מסכים עם ההנחות הראשונה והשלישית; אלא שחולק על ההנחה השניה, שיש חילוק בין מצות עשה המוטלת על הכל לבין מצות עשה המוטלת עליו. ואילו לענ"ד נראה שדווקא בסברא זו מודה בעל השיטה הזו, והוא חולק על הנחה א', שריפוי הינה מצוה המוטלת על הכל, ועל הנחה ג', שריפוי הינה מכירת החכמה שאין לה קצבה - והוא סובר, שאף לזה יש קצבה והוא מה שראוי לו.